

KRZYSZTOF RATAJCZAK*

Tematyka szkolnictwa i edukacji średniowiecznej w czasopiśmiennictwie naukowym II RP

Pod koniec I wojny światowej – jak wynika z szacunków Jerzego Maternickiego¹ – działało w Krakowie 130 profesjonalnych historyków, we Lwowie ok. 120, w Warszawie ok. 90, w Poznaniu ok. 20, na Śląsku ogółem ok. 15, tyłu samo w Toruniu, w Wilnie 10 historyków. Ci ludzie mieli tworzyć historiografię odrodzonego państwa polskiego. Odzyskanie niepodległości przez Polskę w listopadzie 1918 r. postawiło przed naszą nauką historyczną nowe, ogromne zadania. W II Rzeczypospolitej życie historyczne skupiło się głównie w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Wilnie i Lwowie. Na uniwersytetach zaczęły się tworzyć środowiska naukowców specjalizujących się w badaniach historyczno-pedagogicznych, jednak problematyką szkół i wychowania zajmowali się także historycy kultury oraz w interesującym nas aspekcie także mediewiści. Jeśli chodzi o historyków wychowania i szkolnictwa, prowadzili oni badania zwłaszcza w Krakowie – zarówno na Uniwersytecie Jagiellońskim, jak i w Komisji do Badania Historii Wychowania i Szkolnictwa w Polsce², na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie³, na uniwersytecie wileńskim, ale także w nowo organizowanych w niepodległej Polsce uczelniach wyższych, a więc w powołanym w 1918 r. Katolickim Uniwersytecie

---

* Dr, Zakład Historii Wychowania, Wydział Studiów Edukacyjnych, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 60-568 Poznań, ul. Szamarzewskiego 89.

¹ J. Maternicki, *Geografia historyczna II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Humanistyczny” 2 (1990), s. 11–45.

² J. Hellwig, *Prologomena do historii wychowania*, Poznań 1995, s. 25 i n.

³ W. Szulakiewicz, *Dzieje nauczania historii oświaty i wychowania w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Pedagogika XXIII, *Historia wychowania*, Toruń 2004, s. 11 i n. O roli lwowskiego badacza dziejów wychowania – Stanisława Łempickiego w kształtowaniu się tamtejszego środowiska historyków wychowania zob.: t a ż, *Udział Stanisława Łempickiego w kształtowaniu oblicza naukowego historii wychowania (W pięćdziesiątą rocznicę śmierci)*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku. Dorobek i perspektywy*, red. T. Gumuła, J. Krasuski, S. Majewski, Kielce 1998, s. 77 i n.; zob. także J. Chodakowska, *Powstanie katedry pedagogiki w Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie*, [w:] *Historia wychowania w XX wieku*, s. 361–367.

Wileńskim, we Wszechnicy Piastowskiej w Poznaniu⁴ (późniejszym Uniwersytecie Poznańskim), w Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie⁵.

W nowych warunkach, mimo trudnej sytuacji ekonomicznej, nastąpił żywiołowy rozwój czasopiśmiennictwa naukowego, a także czasopiśmiennictwa o charakterze popularnonaukowym. Wiele z owych pism funkcjonowało stosunkowo krótko, i mimo niewątpliwych zasług dla propagowania najnowszego stanu badań, znikало szybko z rynku wydawniczego. Wśród periodyków naukowych i popularnonaukowych, poddanych kwerendzie na potrzeby tegoż artykułu znajdowały się zarówno te, które założono jeszcze w okresie rozbiorów, a których zawartość przeanalizowałem w innym miejscu⁶, jak i takie, które zawdzięczały swe powstanie intensyfikacji życia naukowego w niepodległej Polsce. Wśród tych pierwszych należy wymienić w pierwszym rzędzie „Kwartalnik Historyczny”, „Rocznik Krakowski”, „Szkolę”, „Muzeum”, „Przegląd Historyczny”, „Ateneum”, „Przegląd Pedagogiczny”, „Ateneum Kapłańskie”. To ostatnie czasopismo wychodziło od stycznia 1909 do grudnia 1918 r., a wznowione zostało dopiero w 1926 r.⁷ Do nowych czasopism, które zostały objęte kwerendą zaliczyć należy „Przeszłość. Czasopismo Historyczne dla Wszystkich” wydawane w Poznaniu od roku 1929 do grudnia 1936 r. jako miesięcznik, „Kwartalnik Filozoficzny” ukazujący się od roku 1923, „Naukę Polską”, „Kulturę i Wychowanie” i szereg innych, uwzględnionych w przypisach. W 1928 r. rozpoczęto wydawanie „Oświaty i Wychowania”, w którym zamieszczano również sprawozdania bibliograficzne dotyczące dziejów szkolnictwa w Polsce⁸. Warto wspomnieć także o „Wiadomościach do Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce”. Istotną rolę w popularyzowaniu wiedzy o przeszłości szkolnictwa i wychowania spełniała także „Minerwa Polska”, czasopismo ukazujące się jednak w krótkim czasie – w latach 1927–1929 – będące pierwszym polskim czasopismem historyczno-pedagogicznym⁹. Ogólnie rzecz biorąc, należy stwierdzić znaczącą intensyfikację badań historyczno-oświatowych w okresie międzywojennym, której tematyka wszakże skoncentrowana była na czasach najnowszych¹⁰. Również na polu badawczym historii średniowiecznej

⁴ Na temat okoliczności powołania Uniwersytetu Poznańskiego i jego rozwoju w analizowanym okresie zob.: A. Czubiński, *Utworzenie Uniwersytetu Poznańskiego i jego rozwój do 1922 roku*, [w:] *Alma Mater Posnaniensis. W 80. rocznicę utworzenia uniwersytetu w Poznaniu*, red. P. Hauser, T. Jasiński, J. Topolski, Poznań 1999, s. 123 i n.; P. Hauser, T. Kotłowski, *Uniwersytet Poznański w latach 1923–1939*, tamże, s. 135 i n.

⁵ J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy (Próba zarysu historycznego)*, Poznań 2001, s. 63 i n.

⁶ K. Ratajczak, *Dzieje średniowiecznego szkolnictwa w polskich czasopismach naukowych XIX i początków XX wieku (do 1918 r.)*, [w:] *Czasopiśmiennictwo XIX i początków XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 283–291.

⁷ Zob. bibliografię zawartości, „Ateneum Kapłańskie” 39 (1947).

⁸ S. Truchim, *Historia szkolnictwa w Polsce. Przegląd prac ogłoszonych drukiem w latach 1930–1935*, „Oświata i Wychowanie” 10 (1938), s. 329–345.

⁹ J. Hellwig, *Minerwa Polska (1927–1929) – jako pismo poświęcone historii wychowania*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1998, nr 3–4, s. 222–229.

¹⁰ Zob. ogólnie charakterystykę historiografii historyczno-oświatowej: C. Majorek, *Polska historiografia oświatowa (1918–1939)*, [w:] *Środowiska historyczne II Rzeczypospolitej*, red. J. Mater-nicki, Warszawa 1987; J. Hellwig, *Dzieje historii wychowania w Polsce i jej twórcy...*, s. 63 i n.

nastąpiła intensyfikacja badań, jednakże głównie koncentrujących się na historii politycznej, gospodarczej, kształtowaniu się granic państwa polskiego, jego genezie, akcji chrystianizacyjnej itp.

W okresie od połowy XIX w. do roku 1918 w dziedzinie tematyki średniowiecznego szkolnictwa zauważyć można było dwa istotne zjawiska. Po pierwsze interesująca nas problematyka stanowiła jedynie ułamek ogólnej liczby publikacji poświęconych wiekom średnim, po drugie natomiast, autorami publikacji traktujących o dziejach szkół byli zarówno zawodowi historycy, jak i spory zastęp historyków-amatorów, rekrutujących się spośród nauczycieli gimnazjalnych i duchowieństwa¹¹. Taki stan rzeczy może nieco dziwić skoro już w 1816 r. Joachim Lelewel, projektując konspekt dziejów państwa i narodu polskiego, wpisał historię polskiego szkolnictwa do grupy podstawowych problemów badawczych¹². Do tematyki prac publikowanych w tym okresie wpisać można genezę szkół w Polsce, ich rozwój w trakcie wieków średnich, dzieje Uniwersytetu Krakowskiego; zajmowano się także dziejami myśli pedagogicznej średniowiecza oraz jej wpływem na praktykę edukacyjną, pojawiały się też studia na temat wpływu ustawodawstwa kościelnego na rozwój szkolnictwa¹³. Poziom merytoryczny publikacji był bardzo zróżnicowany – od tekstów, które zachowały aktualność naukową po dzień dzisiejszy do niewiele wnoszących przyczynków o dyskusyjnej wartości poznawczej i wątpliwej podstawie źródłowej. Dotychczasowe osiągnięcia nauki polskiej w zakresie dziejów szkolnictwa podsumował Antoni Karbowski na łamach „Nauki Polskiej” w 1919 r. oraz w formie bibliograficznego zestawienia rok później¹⁴.

W Polsce niepodległej podjęto starania zmierzające do zintensyfikowania badań historycznych, w tym nad dziejami szkolnictwa i myśli pedagogicznej, jak zauważyła bowiem Helena Orsza-Radlińska „życie narodowe narzuca historykom konieczność zajęcia się dziejami wychowania, oświaty i szkolnictwa w chwili, gdy budują ideały wychowawcze i instytucje pedagogiczne odrodzonej Polski”¹⁵. Już 5 listopada 1919 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego utworzyło Komisję Historyczno-Pedagogiczną do Badania Dziejów Wychowania i Szkolnictwa w Polsce pod przewodnictwem Kazimierza Morawskiego, jako przewodniczącego i Stanisława Kota, jako sekretarza¹⁶. Zadaniem owego ciała była koordynacja prac źródłowych oraz badań historyczno-oświatowych. Jak trafnie spostrzegła H. Radlińska „dla średniowiecza materiał źródłowy, ogłoszony przez A. Karbowskiego, badania nad literaturą, kulturą, strojem, zapoczątkowane studia nad filozofią scholastyczną – czekają na opracowanie, które

¹¹ Zob. K. R a t a j c z a k, *Dzieje średniowiecznego szkolnictwa...*, s. 284 i n.

¹² J. L e l e w e l, *Oświecenie i nauki w Polsce aż do czasu zaprowadzenia w niej druku*, „Tygodnik Wileński” 1916; przedruk [w:] t e n ż e, *Polska wieków średnich*, t. IV, Poznań 1851.

¹³ K. R a t a j c z a k, *Dzieje średniowiecznego szkolnictwa...*, s. 286 i n.

¹⁴ A. K a r b o w i a k, *Uwagi o wartości, naszym znawstwie i badaniu ojczystych dziejów nauczania i wychowania*, „Nauka Polska” 2 (1919), s. 473–479; t e n ż e, *Bibliografia pedagogiczna*, Lwów 1920.

¹⁵ H. O r s z a - R a d l i Ń s k a, *W sprawie badań historyczno-pedagogicznych. Przegląd zagadnień*, „Przegląd Historyczny” 23 (1921), z. 2, s. 50.

¹⁶ Tamże, s. 53.

tchnie życie w istniejące fragmenty”¹⁷. Życzeniu temu stało się zadość, przynajmniej, jeśli idzie o wybrane aspekty.

W czasie IV Zjazdu Historyków Polskich odbywającego się w Poznaniu w dniach 6–8 grudnia 1925 r. podjęto rezolucję dotyczącą intensyfikacji badań nad dziejami szkolnictwa i wychowania. Podkreślono jednocześnie związek historii wychowania z historią kultury i nauki¹⁸. Problem zreferował wówczas, oraz ponownie w 1929 r., tym razem na łamach „Nauki Polskiej”, Stanisław Łempicki¹⁹. Nakreślono wówczas swoisty kwestionariusz badawczy i zakres tematów, które obejmowały dzieje edukacji i myśli pedagogicznej począwszy od antyku chrześcijańskiego po kres epoki średniowiecza, który sytuować będę w dalszych rozważaniach na początek XVI w.

W 1939 r. Marian H. Serejski opublikował w „Przeglądzie Historycznym” studium nad początkami średniowiecznej szkoły, wychodząc od stosunku Kościoła u schyłku antyku do wiedzy starożytnych²⁰. Temat ten nawiązywał do opracowania dziejów kultury wczesnego średniowiecza, także w odniesieniu do spraw szkolnych, pióra Alfonsa Dopscha, opublikowanego na łamach tegoż czasopisma w 1932 r.²¹ Obaj uczeni zwrócili uwagę na kształtowanie się w VI–VII w. korporacyjnego charakteru szkół kościelnych, który zdominował ich charakter w ciągu wieków średnich, aż po przełom edukacyjny w stuleciu XIII. Obraz przemiany w sposobie myślenia ludzi Kościoła w tym właśnie stuleciu jest doskonale widoczny w analizie poglądów św. Tomasza z Akwinu na nauki świeckie, dokonanej w 1918 r. przez Apolonię Koperską²². Dodać warto, że pedagogika św. Tomasza cieszyła się pewnym zainteresowaniem ze strony badaczy, czego dowodem jest studium autorstwa Jacka Woronieckiego, które pojawiło się w „Przeglądzie Teologicznym” w roku 1924²³.

Poglądy pedagogiczne i ich praktyczne zastosowanie w szkolnej pedagogice znalazły swych badaczy w dwudziestoleciu międzywojennym w osobach S. Wilka, który opublikował wyniki swych badań odnośnie do św. Bazylego²⁴, oraz M. Heitzmanna, który przybliżył polskiemu czytelnikowi ważny traktat Jana Wyc-

¹⁷ Tamże, s. 55.

¹⁸ W. Szulakiewicz (red.), *Przedmowa*, [w:] *Z dziejów polskiej teorii i praktyki edukacyjnej*, Toruń 2009, s. 10 i n.

¹⁹ S. Łempicki, *Dzieje szkolnictwa i wychowania w Polsce (Stan badań i postulaty)*, [w:] *Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Poznaniu 6–8 grudnia 1925*, t. 1: *Referaty*, Lwów 1925, s. 1–18 [paginacja własna]; tenże, *Potrzeby historii oświaty, szkolnictwa i wychowania w Polsce*, „Nauka Polska” 10 (1929), s. 452–458.

²⁰ M. H. Serejski, *Kościół we wczesnym średniowieczu a saeculis scientia*, „Przegląd Historyczny” 35 (1939), s. 89–102.

²¹ A. Dopsch, *Stan kultury wczesnego średniowiecza*, „Przegląd Historyczny” 30 (1932), z. 2, s. 392–397.

²² A. Koperska, *Pogląd św. Tomasza z Akwinu na nauki świeckie*, „Ateneum Kapłańskie” 15 (1918), s. 74–80.

²³ J. Woroniecki, „*Pedagogika parentis*” św. Tomasza z Akwinu a pedagogika nowożytna, „Przegląd Teologiczny” 1924, s. 143–160.

²⁴ S. Wilk, *Myśl św. Bazylego o wychowaniu fizycznym człowieka*, „Ateneum Kapłańskie” 1934, s. 68–73.

liffa *De universalibus*, popularny w XV w. w środowiskach uniwersyteckich Pragi i Krakowa²⁵. Problematykę recepcji zachodnioeuropejskiej myśli w krakowskiej uczelni odnajdziemy także w artykule Kazimierza Dobrowolskiego na temat kultury naukowej w Polsce późnego średniowiecza²⁶ oraz w studium K. Michalskiego o filozofii uprawianej w fundacji naukowej Kazimierza Wielkiego, odnowionej w 1400 r. przez Władysława Jagiełłę²⁷.

Do nowych tematów, które pojawiały się w pracach o średniowiecznej edukacji, należy bez wątpienia wpływ myśli arabskiej na rozwój nauki i szkolnictwa w Europie łacińskiej. To dzięki kontaktom z arabskimi uczonymi w muzułmańskiej Hiszpanii (zwłaszcza via Toledo i Granadę), w południowych Włoszech i na Sycylii oraz w Syrii i Palestynie następowała recepcja dzieł Arystotelesa, dokonań arabskiej matematyki i medycyny. Dobrym przykładem pracy, o charakterze jednak bardziej popularyzatorskim niż *stricte* naukowym, jest artykuł Zygmunta Dąbrowskiego, założyciela i redaktora poznańskiego czasopisma „Przeszłość” o kulturze arabskiej i jej wpływie na rozwój nauk ścisłych w średniowiecznej Europie łacińskiej. Autor podkreślał znaczenie arabskich komentarzy do dzieł Arystotelesa, autorstwa Ibn-Siny (Awicenny) i Ibn-Raschida (Awarroesa) na recepcję tegoż w nauczaniu uniwersyteckim, a także w rozwoju filozofii scholastycznej²⁸. Z. Dąbrowski wskazywał na znaczące inspiracje nauką arabską w szkołach klasztornych i w uniwersytetach paryskim, bolońskim, oksfordzkim począwszy od wieku XIII²⁹.

Dużym zainteresowaniem cieszyły się zagadnienia reformy systemu szkolnego w okresie karolińskim. Zauważmy, że czas publikacji na ten temat zbiegł się z pracami na temat reformy polskiego szkolnictwa, zakończonymi wprowadzeniem tzw. reformy jędrzejewiczowskiej. W ujęciu popularyzatorskim zagadnienie specyfiki szkoły karolińskiej przybliżył Piotr Żukowski w artykule poświęconym znaczeniu reform zainicjowanych przez króla Franków, a od 800 r. cesarza rzymskiego Karola Wielkiego i jego współpracowników, zwłaszcza zaś Alkuina, na funkcjonowanie szkół pałacowych oraz szkół klasztornych i katedralnych³⁰. Pozytywny obraz szkoły średniowiecznej kreślił też Stanisław Wesołek w swych opowiadaniach historycznych o życiu w szkole klasztornej w Niemczech ok. roku 940³¹ oraz o życiu i pracy nauczyciela w takiej szkole³². Pierwszy ze wspomnianych tekstów żywo

²⁵ M. Heitzmann, *Jana Wycliffa traktat „De universalibus” i jego wpływ na uniwersytet praski i krakowski*, „Kwartalnik Filozoficzny” 2 (1924), s. 111–156.

²⁶ K. Dobrowolski, *Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia*, „Nauka Polska” 17 (1939).

²⁷ K. Michalski, *Prądy filozoficzno-teologiczne w Uniwersytecie Jagiellońskim w pierwszej dobie jego istnienia*, „Nasza Myśl Teologiczna” 2 (1935), s. 30–47.

²⁸ Z. Dąbrowski, *Nieco o kulturze Arabów i jej wpływie na nauki ścisłe w średniowieczu*, „Przeszłość. Czasopismo Historyczne dla Wszystkich” 3 (1931), nr 2, s. 8–21.

²⁹ Tenże, *Nieco o kulturze Arabów*, „Przeszłość” 3 (1931), nr 3, s. 36–39.

³⁰ P. Żukowski, *Życie średniowieczne. Pierwszy podręcznik szkolny*, „Przeszłość” 3 (1931), nr 6, s. 85–88.

³¹ S. Wesołek, *W klasztorze niemieckim w X w. Opowiadanie historyczne*, „Przeszłość” 4 (1932), nr 1, s. 10–13; nr 2, s. 27–29; nr 3, s. 37–39; nr 4, s. 62–64; nr 5, s. 72–74.

³² Tenże, *Nauczyciel średniowieczny (autobiografia)*, „Przeszłość” 5 (1933), nr 10, s. 145–149; nr 11, s. 164–172.

przypomina znany ze źródeł do dziejów wychowania, chętnie wykorzystywany w dydaktyce, a przypisywany niesłusznie Rabanowi Maurowi, pamiętnik, dotyczący jego edukacji w szkole klasztornej benedyktyńskiego opactwa w Reichenau, opublikowany przez W. Gadowskiego na łamach „Przeglądu Powszechnego” w roku 1889³³. Prezentuje on pogodny, pozytywny obraz życia szkolnego, współpracę dobrotliwego nauczyciela z krnąbrnym uczniem, mimo wszystko zgłębiającego tajniki wiedzy, obraz jakże różny od ponurych wizji średniowiecza, znanych z książki *Mroki średniowiecza* Józefa Putka, publikowanej po raz pierwszy w roku 1935³⁴, a później wielokrotnie wznawianej i kształtującej po dzień dzisiejszy niesłuszny i tendencyjny obraz epoki. Mamy natomiast u S. Wesołka uprzejmego i wyrozumiałego nauczyciela, który stara się o urozmaicenie nauki chłopców muzyką, wycieczkami itp.³⁵

Tematyka edukacji elit średniowiecznego społeczeństwa polskiego pojawia się w artykułach A. Knot drukowanych na łamach „Życia Szkoły”, poświęconych wychowaniu i kształceniu dzieci królewskich³⁶. Do tej kategorii tekstów zaliczyć musimy artykuł zamieszczony w „Przeglądzie Kawalerskim”, a poświęcony wychowaniu rycerskiemu³⁷. Tekst ten, próbując objąć całość zagadnienia, dotyczył aspektów średniowiecznych jedynie w niewielkim stopniu, interesujących czytelników tego branżowego pisma, zapewne wojskowych, ale także krąg polskiej arystokracji. Poniekąd podobne kwestie znalazły się w pracy na temat dziejów wychowania fizycznego począwszy od wieku XV, autorstwa Eugeniusza Piaseckiego³⁸.

Zajmowano się także rozwojem nauki, w tym biografiami poszczególnych uczonych, zarówno Polaków, jak i bawiących w naszym kraju obcokrajowców. Przykładem takich prac jest artykuł Bronisława Nadolskiego o działalności Konrada Celitisa w humanistycznym Krakowie³⁹ czy też studium Oswalda Balzera na temat studiów i tytułu magistra biskupa krakowskiego i kronikarza Wincen-tego tzw. Kadłubka⁴⁰. Ogólnie temat rozwoju nauki w Polsce badał Kazimierz Dobrowolski⁴¹.

³³ *Nauka w szkole benedyktyńskiej w Reichenau (IX w.)*, [w:] *Historia wychowania wybór źródeł*, wyb. i oprac. S. Moździerz, cz. II: Średniowiecze, Kielce 1997, s. 17–29. Jest to przedruk tekstu na podstawie: W. Gadowski, *Kilka słów o genezie pedagogii*, „Przegląd Powszechny” 1889, t. 23, s. 375–390.

³⁴ J. Putek, *Mroki średniowiecza: obyczaje, przesady, fanatyzm i okrucieństwa w dawnej Polsce*, Kraków 1935 i kolejne wydania.

³⁵ S. Wesołek, *Nauczyciel średniowieczny...*, *passim*.

³⁶ A. Knot, *Z dziejów edukacji dzieci królewskich w dawnej Polsce*, „Życie Szkolne” 1932, nr 4–8, s. 157–163, 198–202, 249–251, 293–298.

³⁷ A. Sujkowski, *Szkice z dziejów szkół kawalerii w dawnej Polsce (XI–XIX w.)*, „Przegląd Kawalerski” 1930, nr 7–8.

³⁸ E. Piasecki, *Wychowanie fizyczne na Zachodzie w stuleciu XV–XVIII*, „Szkoła” 1924, s. 137–146.

³⁹ B. Nadolski, *Konrad Celtis w Polsce*, „Ruch Literacki” 1931, t. 6, s. 257–261.

⁴⁰ O. Balzer, *Magisteriat w Polsce do poł. XIII w. i kwestia magisteriatu Kadłubka*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego Lwowskiego”, z. 2, Lwów 1924.

⁴¹ K. Dobrowolski, *Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia*, „Nauka Polska” 1933, s. 17–148.

Tradycyjnym już tematem publikacji było życie uniwersyteckie średniowiecza. Autorzy nie ograniczali się li tylko wyłącznie do dziejów uniwersytetu krakowskiego, choć ta tematyka dominowała w analizowanym tu okresie. Alfons Mańkowski badał mianowicie dzieje tradycji uniwersyteckich Pomorza, zapoczątkowanych w drugiej połowie XIV w. staraniami mieszczaństwa, przy aprobacie zakonu krzyżackiego o założenie uniwersytetu w Chełmnie⁴². Dokonał także podsumowania swych badań nad kierunkami podróży studentów wywodzących się z Pomorza do uniwersytetów europejskich. Obrazowi życia naukowego w Polsce Piastów i Jagiellonów poświęcił wnikliwe studium Kazimierz Dobrowolski akcentujący, rzecz jasna, znaczenie uniwersyteckiej fundacji Kazimierza Wielkiego, Jadwigi oraz Władysława Jagiełły dla rozwoju nauki i szkolnictwa⁴³. W kontekście badań nad historią nauki w Polsce warto odnotować popularnonaukową pracę autorstwa Jana Kuchty, przybliżającą czytelnikowi zagadnienie rozwoju alchemii i nauk tajemnych w Polsce późnego średniowiecza i początków czasów nowożytnych⁴⁴. Zainteresowaniem badaczy cieszyło się zagadnienie peregrynacji studenckich do Paryża, Bolonii i Padwy⁴⁵. Szczególne zainteresowanie budził przy tym uniwersytet w Padwie, a fakt ten związany był z obchodzonymi wówczas uroczystościami z okazji 700 lat od fundacji uczelni, a ściślej – od migracji studentów z Bolonii do Padwy w 1222 r.⁴⁶ Nieco o polskich studentach podróżujących do zachodnioeuropejskich uczelni w dobie średniowiecza odnajdziemy w artykułach Henryka Barycza, dotyczących jednak generalnie okresu późniejszego⁴⁷. Niemniej odnotowano tu opis polskich wyjazdów naukowych począwszy od wizyt w słynnej szkole Guarino z Werony składanych w 1447 r. przez Jana Lasockiego⁴⁸. Temat mobilności studentów średniowiecznych rozważany był także z perspektywy historii regionalnej, dodajmy, stojącej na znacznie wyższym poziomie merytorycznym w porównaniu z sytuacją z początków XX w. Edmund Klinkowski pisał w „Kronice Gostyńskiej” na temat studentów z Gostynia i okolic na uniwersytetach europejskich i w Krakowie w późnym średniowieczu i początkach ery nowożytnej⁴⁹. Z kolei, podróże pomorskich studentów opisał P. Czaplowski⁵⁰. W pracy E. Klinkowskiego zwraca

⁴² A. Mańkowski, *Dzieje myśli uniwersyteckiej na Pomorzu*, „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 32 (1925), s. 1–18.

⁴³ K. Dobrowolski, *Studia nad kulturą naukową w Polsce do schyłku XVI stulecia*, „Nauka Polska” 17 (1933), s. 17–148.

⁴⁴ J. Kuchta, *Nauki tajemne w Polsce w XV i XVI wieku*, „Lud” 27 (1928), s. 75–107.

⁴⁵ H. Barycz, *Zarys historiografii Uniwersytetu Bolońskiego*, „Minerwa Polska” 1 (1927), nr 2, s. 105–115; tenże, *Zarys historiografii Uniwersytetu Padewskiego*, tamże, nr 4, s. 311–323.

⁴⁶ Z. Morawski, *U kolebki Uniwersytetu Padewskiego*, „Przegląd Współczesny” 1922, nr 23; S. Windakiewicz, *W rocznicę padewską (1222–1922)*, tamże, nr 2.

⁴⁷ H. Barycz, *Z zagadnień podróżnictwa polskiego w dawnych wiekach*, „Przegląd Współczesny” 17 (1938), t. 67, s. 68–84; tenże, *Podróże polskie do Neapolu w wiekach XV–XVIII*, tamże, s. 164–189.

⁴⁸ Tenże, *Podróże polskie do Neapolu...*, s. 175.

⁴⁹ E. Klinkowski, *Studenci z ziemi gostyńskiej w wieku XV i XVI*, „Kronika Gostyńska” 9 (1938), s. 1–8.

⁵⁰ P. Czaplowski, *Drogi studentów pomorskich w wiekach średnich*, „Pomerania” 1 (1926), s. 4–8.

uwagę wykorzystanie matrykułów uniwersyteckich z Krakowa i Lipska i umiejętnie poprowadzenie studiów prosopograficznych, bowiem autor przebadał losy 87 studentów, w tym 32 pochodzących z Krobi (miasta będącego własnością biskupów poznańskich) i 28 z Gostynia⁵¹.

Do tekstów badaczy-regionalistów, zajmujących się dziejami edukacji średniowiecznej, zaliczyć należy także studium Ludwika Musioła na temat społecznej pozycji i działalności pozaszkolnej nauczycieli z Wielkopolski, Pomorza i Górnego Śląska⁵². Większość nauczycieli szkół parafialnych i to zarówno miejskich, jak i wiejskich pełniła obowiązki organistów, ale też i kościelnych. Historiografię polską i niemiecką na temat dziejów szkolnictwa na Pomorzu omówił Stanisław Tync w artykule opublikowanym w „Minerwie Polskiej”⁵³. W zasadzie do kategorii prac badawczych dotyczących historii regionalnej w aspekcie szkolnictwa zaliczyć możemy stosunkowo zresztą nieliczne artykuły monograficzne na temat szkoły katedralnej we Lwowie⁵⁴ czy też szkoły parafialnej na Nowym Mieście w Toruniu⁵⁵ i szkoły parafialnej w Bieczu⁵⁶.

Co ciekawe, narastający kryzys finansowy i konieczność cięć budżetowych, dotyczących także polskie szkolnictwo okresu międzywojennego skłaniały autorów do analiz problematyki finansowania oświaty we wcześniejszych okresach historycznych. Zauważano, że spory wkład w dzieło organizacji i utrzymania placówek edukacyjnych wносиły osoby prywatne, ale także organizacje religijne i społeczne. Tak było także w wiekach średnich, o czym przekonuje artykuł L. Birkenmajera⁵⁷ oraz prace S. Kościałkowskiego⁵⁸ i A. Wojtkowskiego⁵⁹. Ofiarności przejawiały instytucje świeckie, zwłaszcza dwór królewski i dwory książęce. Szczególnie Uniwersytet Jagielloński cieszył się względami i wsparciem finansowym ze strony prywatnych darczyńców⁶⁰. Jak zaznaczył L. Birkenmajer „ta ofiarności, zarówno dostojnych w narodzie jak i maluczkich, dotyczyła jednak nie tylko uposażeń katedr i nauczycielskich salariów, magistrów, doktorów i profesorów, lecz owszem obejmowała swoją opieką i troską zarówno uczących się, a więc

⁵¹ E. Klinkowski, *Studenci z ziemi gostyńskiej...*, s. 8.

⁵² L. Musioł, *Nauczyciel a organista na Górnym Śląsku w świetle historycznym*, „Minerwa Polska” 1929, s. 156–163.

⁵³ S. Tync, *Kilka uwag o historiografii szkolnej Pomorza polskiego*, „Minerwa Polska” 1920, s. 240–254.

⁵⁴ J. Skoczek, *Dzieje lwowskiej szkoły katedralnej*, „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie” 9 (1929), s. 19–22.

⁵⁵ E. Lerle, *Dzieje szkoły nowomiejskiej w Toruniu*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 11 (1938), s. 33–53.

⁵⁶ R. Pachulski, *Szkoły powszechne w Bieczu w historycznym rozwoju. Kartka z dziejów szkolnictwa małopolskiego (XV–XIX w.)*, „Minerwa Polska” 1927, nr 3, s. 281–290.

⁵⁷ L. Birkenmajer, *Urywki z dziejów organizacji nauki polskiej i ofiarności na jej rzecz w Polsce (XI–XX w.)*, „Nauka Polska” 1923, s. 338–353; 1925, s. 205–225.

⁵⁸ S. Kościałkowski, *Z dziejów ofiarności na rzecz nauki i nauczania na Litwie*, „Nauka Polska” 1925, s. 241–256.

⁵⁹ A. Wojtkowski, *Z dziejów popierania nauki i nauczania w Wielkopolsce, na Śląsku i Pomorzu (XV – do 1925)*, „Nauka Polska” 1927, s. 141–195.

⁶⁰ L. Birkenmajer, *Urywki z dziejów organizacji nauki polskiej...*, s. 344 i n.

liczną rzeszę scholarów Jagiellońskiej uczelni⁶¹. Wskazywano jednak także znaczący wkład organizacyjny i finansowy ze strony Kościoła w Polsce⁶².

Niektóre zagadnienia poruszane były w pojedynczych publikacjach. Wśród godnych odnotowania z pewnością wymienić trzeba studium E. Lublinerowej dotyczące najstarszych elementarzy, częściowo dotyczące wieków średnich⁶³. Również geneza szkolnictwa w naszym kraju pojawia się w jednym tylko artykule, o syntetycznym, dodać należy, charakterze⁶⁴. Kwerenda wykazała także studium A. Wańczura na temat początków szkolnictwa na ziemiach ruskich⁶⁵. Karol Górski z kolei podjął badania nad szeregiem kwestii dydaktycznych i pedagogicznych w samych rozwiązaniach ustrojowych epoki feudalizmu⁶⁶. Rozwijające się w dwudziestolecie międzywojennym badania nad rozwojem prawa kanonicznego i ustawodawstwa soborowego, synodalnego zaowocowały także w przyczynkach dotyczących wpływu owego ustawodawstwa na rozwój szkolnictwa w państwie Piastów⁶⁷. Kwestie nas interesujące były jednak w zasadzie tylko sygnalizowane na tle udziału polskiego duchowieństwa w wielkich soborach, zwłaszcza na soborze laterańskim IV w 1215 r., podczas którego podjęto szereg ważnych postanowień dotyczących funkcjonowania szkół⁶⁸. Rolę szkół katedralnych i klasztornych w propagowaniu języka łacińskiego i kultury łacińskiej w Polsce omówił natomiast Wincenty Śmiałek⁶⁹.

Przeprowadzona kwerenda zawartości polskich czasopism wydawanych w okresie międzywojennym skłania do sformułowania kilku wniosków. Widać mianowicie znaczący wzrost ilościowy i jakościowy czasopism naukowych i popularnonaukowych, co było wynikiem zarówno odzyskania niepodległości, a więc i pojawienia się znacznie bardziej sprzyjających warunków dla rozwoju tego typu wydawnictw, jak i przyrost liczby autorów publikujących swe prace, co z kolei należy wiązać ze zwrotem liczby zawodowych historyków, wykształconych na polskich uczelniach. W analizowanym okresie nastąpiła widoczna poprawa jakości merytorycznej publikacji, a także poszerzenie tematyki badawczej w obszarze dziejów szkolnictwa, edukacji i piśmiennictwa pedagogicznego. Mimo że – ze zrozumiałych zresztą względów – okres średniowiecza nie należał do najchętniej

⁶¹ Tamże, s. 347.

⁶² B. Nowicka, *Działalność kulturalna Kościoła gnieźnieńskiego w epoce Kazimierza Wielkiego*, „Ateneum Kapańskie” 28 (1931), s. 49–59, 151–162; L. Birkenmajer, *Urywki z dziejów organizacji nauki polskiej...*, s. 342 i n.

⁶³ E. Lublinerowa, *Historia elementarza (XI–XX w.)*, „Praca Szkolna” 1938/1939, nr 6, s. 137–142.

⁶⁴ M. Miłuta, *Najdawniejsze szkoły w Polsce*, „Życie Szkoły” 1932, nr 11, s. 414–417.

⁶⁵ A. Wańczura, *Szkolnictwo Starej Rusi*, „Czasopismo Pedagogiczne” 1919/1920, s. 318–370.

⁶⁶ K. Górski, *Wychowawcze czynniki ustroju średniowiecznego*, „Kultura i Wychowanie” 1938, nr 2, s. 104–118.

⁶⁷ S. Truchim, *Rola Kościoła w dziejach Polski (na terenie szkolnictwa)*, „Sprawozdania Ponańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 3 (1929), s. 57.

⁶⁸ J. Umiański, *Czwarty sobór laterański i udział w nim Polski*, „Przegląd Powszechny” 1925, s. 501 i n.

⁶⁹ W. Śmiałek, *Tradycje kultury i szkoły łacińskiej w Polsce*, „Kwartalnik Klasyczny” 1 (1927), z. 3, s. 171–183, zwłaszcza s. 179 i n.

eksploatowanych zagadnień badawczych oraz, że jedynie niewielka część publikacji dotyczących średniowiecza poświęcona została analizowanej tu tematyce, widać wyraźny postęp w porównaniu do czasów rozbiorów. Polscy historycy i historycy wychowania, wzorując się na aktualnych trendach światowej historiografii, zmierzali do objęcia swymi poszukiwaniami naukowymi możliwie jak najszerszego spektrum zagadnień w celu lepszego poznania przeszłości edukacyjnej.